

Τα ιστοριογραφικά κεκτημένα

Θανάσης Καλαφάτης

I.

Με τη σημερινή εισήγηση δεν επιδιώκεται μια ενδελεχής αξιολόγηση της ιστορικής παραγωγής με αντικείμενο την ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα. Η ανάλυσή μας, περιστρεφόμενη γύρω από τρεις κύριους άξονες, εξετάζει τα ακόλουθα ζητήματα. Πρώτον, το χαρακτήρα της επιστημονικής αυτής παραγωγής και το βαθμό αυτοτέλειάς της ως νέο αντικείμενο ιστορίας. Δεύτερον, τα αίτια που ώθησαν σ' αυτή την παραγωγή. Τρίτον, τους κύριους θεματικούς τομείς των ιστορικών αυτών προσεγγίσεων.

Είναι φανερό ότι για να έχουμε έναν νέο κλάδο ιστορίας θα πρέπει να συντρέχουν συγκεκριμένες προϋποθέσεις: Ένας ικανός αριθμός ερευνητών, επαρκές και προσβάσιμο αρχειακό υλικό και πηγές προφορικών αρχείων για τις ανάγκες της συγκεκριμένης κάθε φορά έρευνας και μια πρώτη θεωρητική προσέγγιση για το μελετούμενο αντικείμενο, επίλυση ορισμένων μεθοδολογικών προβλημάτων και οριοθέτηση των σχέσεων του νέου γνωστικού αντικειμένου με συγγενείς επιστημονικές πειθαρχίες.

Προϋποθέσεις και συνθήκες που δεν μπορούν όλες να συνυπάρχουν ταυτόχρονα, αλλά ωριμάζουν και ολοκληρώνονται μέσα στο χρόνο σε μια σχέση συνεχούς αλληλεπίδρασης.

Στα τελευταία 30 χρόνια παρατηρείται μια σοβαρή πρόοδος προς την κατεύθυνση αυτή, παρά τις αδυναμίες και τα κενά που μπορούμε να σημειώσουμε όπως: Το παραγόμενο έργο έχει περιορισμένη έκταση, υπάρχει συχνά έλλειψη θεωρητικής θεμελίωσης και απουσιάζουν συχνά συγκριτικά στοιχεία του ελληνικού παραδείγματος με τη διεθνή βιβλιογραφία.

Θετικά θα πρέπει να αξιολογήσουμε, ότι οι με αυξημένο ρυθμό μελέτες για την ελληνική νεολαία δεν γίνονται μόνο από κοινωνικούς επιστήμονες συγγενών κλάδων, που έρχονται να αναλύσουν θέματα της ιστορίας της ελληνικής νεολαίας στο πλαίσιο των ερευνών τους δίχως αφομοιωμένες επεξεργασίες, βιάζοντας κάποτε και την εφαρμογή γνωστών τους υποδειγμάτων στο νέο πεδίο έρευνας.

Η χρήση των προφορικών μαρτυριών έχει περάσει σήμερα σ' ένα στάδιο όπου ένας ορισμένος έλεγχος από τις αυξανόμενες διαθέσιμες αρχειακές πηγές, κύριες και δευτερεύουσες τις καθιστά πιο έγκυρες.

Κάτω από το βάρος των νέων κοινωνικών συνθηκών, αφήνοντας κατά μέρος τις επιμεριστικές μελέτες, μπορούμε πλέον να μιλήσουμε για μια αυτόνομη ερευνητική προσπάθεια και παραγωγή.

II.

Η παρουσία της νεολαίας στην ιστορική πραγματικότητα δεν είναι πρόσφατη. Στην αρχαία Ελλάδα, στον ευρωπαϊκό μεσαίωνα, στα χρόνια της βιομηχανικής επανάστασης, οι σύντροφοι του Γαβριά της επανάστασης του 1830 και των διαφόρων μεταγενέστερων εθνικοαπελευθερωτικών κινήσεων βρίσκονται ανάμεσα στους κινητήριους μοχλούς των ιστορικών γεγονότων, αλλά με πνιγμένη και σπασμένη φωνή. Το ίδιο και στις αρχές του 20ού αιώνα, στις πολιτικές οργανώσεις της νεολαίας, στο εργατικό κίνημα, στα φασιστικά-ναζιστικά κόμματα. Μια μεγάλη παρουσία άφωνη.

Με το τέλος του δευτέρου παγκοσμίου πολέμου οι νέες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που δημιουργούνται αποτελούν νέα δεδομένα για τους νέους. Ο πληθυσμός τους αυξάνει όπως και η συμμετοχή τους στην οικονομική παραγωγή ή ο πολιτικός τους ρόλος στα μεγάλα ανταποικιακά κινήματα και στα αφυπνιζόμενα δημοκρατικά αιτήματα. Οι νέοι, ως κοινωνική κατηγορία πλέον, επιδιώκουν συμμετοχή και ισοτιμία στην κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική διαδικασία. Η δεκαετία του '50 είναι το θέατρο αυτής της αντιπαράθεσης των παλαιών συντηρητικών στερεοτύπων και αντιδραστικών αγκυλώσεων με το αίτημα της ελεύθερης έκφρασης, της αυτονομίας και της ισότιμης συμμετοχής. Ένας κόσμος κινούμενος: εσωτερική μετανάστευση, αστικοποίηση, εξωτερική μετανάστευση, κοινωνικές ανακατατάξεις. Αιχμή του δόρατος στις διεκδικήσεις αυτές αποτελεί η φοιτητική νεολαία. Μαζική, παλεύοντας για τη ζωή κάποτε σε πολύ δύσκολες συνθήκες και τόπους, ριζοσπαστικοποιείται. Περνά από τα μερικά αιτήματα στα γενικά, από τα οικονομικά στα πολιτικά, από τα αποσπασματικά σ' ένα ολικό αίτημα ζωής, στην Ελλάδα, πέρα από τον Ατλαντικό, στην Ευρώπη, στον παλιό κόσμο των αποικιών.

Μια νεολαία ζωντανή και παρούσα που με τη δύναμή της στη δεκαετία 1960-1970 αναγκάζει τους θεωρητικούς των κινημάτων στη Γαλλία και αλλού να ξανασκεφθούν τους ορισμούς της νεανικότητας, τον κοινωνικό χαρακτήρα της νεολαίας, ως κατηγορία, στρώμα και γιατί όχι τάξη.

Η ιδιομορφία της Ελλάδας, που στις δεκαετίες του '50 και του '60 έχει την ανάγκη να ξεπεράσει ένα τυραννικό μετεμφυλιακό πλαίσιο, την οδηγεί σε μια συγκρουσιακή κοινωνική κατάσταση. Ένα μεγάλο μέρος της νεολαίας, ανατρέχοντας ταυτόχρονα στην προηγούμενη γενιά και στα ξένα κινήματα, αφομοιώνοντας τα ερεθίσματα της εποχής, πρωταγωνιστεί στην έκρηξη της δεκαετίας του '60, στην ελληνική άνοιξη, που κάτι από τους αγώνες της μεταλαμπαδεύει αργότερα στη δεκαετία του '70 και του '80.

Ο ρόλος της νεολαίας στην αφύπνιση του αιτήματος μιας βαθιάς και ουσιαστικής αλλαγής την κάνει υποκείμενο όχι μόνο των αγώνων της αλλά και της εξιστόρησής της. Εδώ βρίσκεται και η αφετηρία και η εκκίνηση της μελέτης της ιστορίας της ελληνικής νεολαίας. Εδώ εγγράφεται το Ιστορικό Αρχείο της Ελληνικής Νεολαίας, με το καταξιωμένο έργο του, που λεπτομερειακά παρουσιάστηκε στην χθεσινή συνεδρία από τον κ. Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη. Ακολούθησαν τα αρχεία, τα Πανεπιστήμια, οι νέοι ιστορικοί, οι κοινωνιολογικές και ανθρωπολογικές έρευνες που στρέφονται, με αγωνία σχεδόν, στην ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας και των θεσμών της. Εργασιακές σχέσεις, αγροτικός κόσμος, οικογένεια, μετανάστευση, ο ρόλος των παιδιών μέχρι την ενηλικίωση και η καθημερινότητά τους είναι θέματα που φωτίζουν την πολυπλοκότητα της μικροκοινωνιολογικής ανάλυσης.

Οι εξελίξεις που ακολούθησαν τις δυο τελευταίες δεκαετίες και οι αλλαγές της ελληνικής κοινωνίας προοιωνίζουν ένα συνεχώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ιστορία, το παρόν και το μέλλον της ελληνικής νεολαίας.

III.

Η **πρώτη** μεγάλη **ενότητα** αυτής της ιστορικής παραγωγής στρέφεται στη μελέτη των πολιτικών οργανώσεων της νεολαίας. Η πρώτη συμβολή, το 1983, της Κατερίνας Σαΐν Μαρτέν με τίτλο *Οι Λαμπράκηδες* αδικείται, καθώς γράφεται σε μια εποχή όπου η σχετική βιβλιογραφία είναι ελλιπής και οι αρχειακές πηγές ανεπαρκείς.

Ακολούθησαν προσεγγίσεις για την ΕΟΝ, τη Νεολαία της 4ης Αυγούστου, με αντιπροσωπευτικά έργα το 1987 το βιβλίο της Ελένης Μαχαίρα *Η*

νεολαία της 4ης Αυγούστου, με φωτογραφίες που χρησιμοποίησε το μεταξικό καθεστώς στην προπαγάνδα του για τη νεολαία, και το 1989 αυτό της Αθανασίας Μπαλτά *Η ΕΟΝ: προπαγάνδα και πολιτική διαφώτιση*.

Αρκετά αργότερα, το 2006, έρχεται η σημαντική συμβολή του Βαγγέλη Αγγελή *Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει πατέρα, μάθημα εθνικής αγωγής και νεολαιίστικης προπαγάνδας στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας*.

Οι ιστοριογραφικές αυτές συμβολές, που αναδεικνύουν την ιδεολογία και λιγότερο τις δομές μιας πολιτικής οργάνωσης της νεολαίας, ωθούνται από την ανάπτυξη της ιστοριογραφίας για το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Εμπλουτίζουν αλλά αφήνουν χώρο για περαιτέρω μελέτη της εποχής.

Η δεύτερη πολιτική οργάνωση που γίνεται αντικείμενο ιστορικής επεξεργασίας είναι η ΕΠΟΝ και τα πρόδρομα σχήματά της. Βασική συμβολή είναι το βιβλίο της Οντέτ Βαρών *Η ενηλικίωση μιας γενιάς, νέες και νέοι στην κατοχή*, Αθήνα 2009, που εξετάσαμε στη χθεσινή συνεδρία μας. Είχε προηγηθεί, το 1987, το έργο της Ο ελληνικός νεανικός τύπος 1941-1946. Οι εργασίες της Οντέτ Βαρών αποτελούν υπόδειγμα ανάλυσης και τεκμηρίωσης για τους νεότερους μελετητές.

Ένας άλλος πολιτικός σχηματισμός της νεολαίας που αναπτύσσεται από δυνάμεις του αστικού πολιτικού φάσματος εξετάζεται στο βιβλίο του Ευάνθη Χατζηβασιλείου *Πανελλήνια Ένωσις Αγωνιζομένων Νέων*, Αθήνα 2004. Κύριο θέμα διερεύνησης είναι οι σχέσεις της οργάνωσης με τις λοιπές αστικές δυνάμεις, ο ιδεολογικός της χαρακτήρας, η οργανωτική αυτοδυναμία και τα κίνητρα στράτευσης.

Τελευταίο υπόδειγμα μελέτης νεολαιίστικης οργάνωσης είναι η έκδοση *Η Νεολαία Λαμπράκη τη δεκαετία του 1960* της Ιωάννας Παπαθανασίου και των συνεργατών της, Αθήνα 2008. Οι αρχειακές τεκμηριώσεις και οι αυτοβιογραφικές καταθέσεις συνοδεύονται από έναν εκτεταμένο σχεδιασμό ιστορικής εκτίμησης της μορφής, της ιδεολογίας και της δράσης της οργάνωσης. Η Νεολαία Λαμπράκη δεν προκύπτει απλώς από τη συγχώνευση δύο αριστερών οργανώσεων μιας πλατύτερης μαζικής και μιας στενότερης. Υποβαστάζει και προωθεί παραπέρα επί μέρους κινήματα νέων εργατών, μαθητών, φοιτητών, κοριτσιών και αγοριών. Η μελέτη αυτών των κινήματων που αναπτύχθηκαν τη δεκαετία του '60 θα έρθει να ενισχυθεί από την αξιοποίηση του συγκεκριμένου έργου-υποδείγματος.

Η **δεύτερη** μεγάλη **ενότητα** ισχυρής παραγωγής για την ελληνική νεολαία είναι εκείνη του φοιτητικού κινήματος. Το φοιτητικό κίνημα με τα διαφορετικά του πρόσωπα ήταν παρόν ήδη από τον 19ο αιώνα. Σ' αυτό μας μεταφέρει το έργο του Κώστα Λάππα *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Αθήνα 2004, όπου εξετάζεται η σύνθεση του φοιτητικού σώματος σε συνάρτηση με την ανάπτυξη του Πανεπιστημίου. Το έργο αυτό καθώς και η μελέτη του Άλκη Ρήγου *Ελληνικό Πανεπιστήμιο 1837-1909* αποτελούν τις κύριες επεξεργασίες του θέματος για τον περασμένο αιώνα.

Η ανάλυση των συμβάντων του 20ού αιώνα στρέφει το ενδιαφέρον της γύρω από τη δεκαετία του '60 και τα χρόνια της δικτατορίας.

Το 1992 ο Ολύμπιος Δαφέρμος στο βιβλίο του *Το αντιδικτατορικό φοιτητικό κίνημα* εξετάζει την περίοδο που προηγήθηκε της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, 1972-1973. Κύρια υπόθεση εργασίας είναι ότι η οργανωτική και πολιτική αυτονομία του κινήματος ήταν ο μεγάλος παράγοντας της ενότητας και αναδείχθηκε η κύρια δύναμη κατά της χούντας. Το έργο του Ολύμπιου Δαφέρμου αντιδιαστέλλεται από δεκάδες αυτοτελείς εκδόσεις και κείμενα για την εξέγερση του Πολυτεχνείου καθώς αποτελεί μια συστηματική εργασία που θέτει από μια άλλη πλευρά καινούργια προβλήματα για ένα νέο επαναπροσδιορισμό και κριτικό απολογισμό της πορείας και δράσης του αντιδικτατορικού φοιτητικού κινήματος.

Ο Νίκος Σερντεδάκης σε δύο πρόσφατα άρθρα του, το 2008 και το 2010 σε συνεδριακούς τόμους, επιχειρεί να ανασυγκροτήσει τη διαδρομή του φοιτητικού κινήματος στην Ελλάδα από το τέλος του Εμφυλίου ως την πρώτη περίοδο της Μεταπολίτευσης αξιοποιώντας δεδομένα προηγούμενων ερευνών. Το θεωρητικό υπόβαθρο στηρίζεται στη διδακτορική του διατριβή με θέμα «Διαδικασίες παραγωγής και συγκρότησης των κοινωνικών κινημάτων».

Να σημειώσουμε εδώ, ότι ορισμένες σημαντικές επεξεργασίες γίνονται από Έλληνες μεταπτυχιακούς φοιτητές στο εξωτερικό. Σχετική και η ανέκδοτη διατριβή του Κωστή Καρνέζη «Η αντίσταση των σπουδαστών στην ελληνική στρατιωτική δικτατορία».

Μια **τρίτη ενότητα** ιστορικής παραγωγής είναι εκείνη που αφορά τη σχέση της ελληνικής νεολαίας με τον πολιτισμό. Διακρίνουμε ιδιαίτερα το σημαντικό έργο του Κώστα Κατσάπη *Ήχοι και απόηχοι-Κοινωνική ιστορία του ροκ εν ρολ φαινομένου στην Ελλάδα (1956-1967)*, Αθήνα 2007, καθώς και την συστηματική

εργασία του Νίκου Παπαδογιάννη «Η πολλαπλή υποδοχή της ροκ μουσικής από τις κομμουνιστικές οργανώσεις νεολαίας στα τέλη της δεκαετίας του 1970» που έχει συμπεριληφθεί στο συλλογικό έργο *Η ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα*, εκδόσεις ΑΣΚΙ και Ινστιτούτου Νίκος Πουλαντζάς, Αθήνα 2010. Στον ίδιο τόμο παρουσιάζεται και η ενδιαφέρουσα εργασία της Ελίζας-Άννας Δελβερούδη «Κινήματα νεολαίας και κινηματογράφος στην Ελλάδα της δεκαετίας του 1960».

Μια **τέταρτη ενότητα** ιστορικής παραγωγής για τη νεολαία είναι ο αθλητισμός. Βασική συμβολή εδώ αποτελεί το έργο της Χριστίνας Κουλούρη *Αθλητισμός και όψεις της αστικής κοινωνικότητας. Γυμναστικά και αθλητικά σωματεία. 1870-1922*, Αθήνα 1977.

Στην δεκαετία που θα ακολουθήσει νέοι ιστορικοί θα εμπλουτίσουν την αθλητική ιστοριογραφία μελετώντας ιδιαίτερα τις σχέσεις των αθλητικών σωματείων με την ανάπτυξη του αστικού περιγυρού τους, καθώς και τη σχέση πολιτικών οργανώσεων νεολαίας με τον αθλητισμό, αξιοποιώντας νέες αρχειακές πηγές και εμπλουτίζοντας την ανάλυσή τους με στοιχεία οικονομικής, πολιτικής και ανθρωπολογικής θεωρίας.

Μια **πέμπτη ενότητα**, στην οποία υπάρχει μια πυκνή επεξεργασία και ανάλυση, αφορά τις έμφυλες σχέσεις και το γυναικείο ζήτημα, με προεξάρχουσες εργασίες αυτές της Έφης Αβδελά, της Αγγελικής Ψαρά και της Μάρω Παντελίδου-Μαλούτα.

Η ιστορική παραγωγή για την ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα δεν περιορίζεται μόνο στους συγκεκριμένους συγγραφείς. Προσπαθήσαμε να επικεντρωθούμε σ' εκείνους τους θεματικούς τομείς που εμφανίζουν μια ιδιαίτερη ανάπτυξη και να παρουσιάσουμε μερικά βασικά έργα-εργαλεία για την έρευνα.

Σε ποιους τομείς θα κατευθυνθεί η παραπέρα έρευνα εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Μεγάλα τμήματα της νεολαίας είναι στην αφάνεια, όπως οι νέοι αγρότες. Για το θέμα αυτό σημειώνουμε το έργο της Μαρίας Παπαθανασίου *Μεγαλώνοντας στον ορεινό χώρο. Παιδιά και παιδική ηλικία στο Κροκύλεια Δωρίδας της δεκαετίας του 20ου αιώνα*. Επίσης οι νέοι εργάτες βρίσκονται στο περιθωριο. Το ίδιο και οι μη πολιτικές οργανώσεις νέων, παρά τις επιμέρους αναφορές του Πολύκαρπου Καραμούζη για τις Θρησκευτικές Ενώσεις και της Γιούλας Κιουτσοπανάγου για τον *προσκοπισμό*. Το ίδιο συμβαίνει και στην ενότητα

«αριστερή νεολαία και στρατός», παρά τις έρευνες των Τασούλας Βερβενιώτη, Γιώργου Αγγελόπουλου και Νίκου Ροτζώκου.

Κλείνοντας θα ήθελα να σημειώσω ότι για την προώθηση και την επέκταση της ιστορικής παραγωγής για την ελληνική νεολαία χρειάζεται να ενισχυθεί περαιτέρω η συνεργασία ανάμεσα σε όλους τους επιστημονικούς-ερευνητικούς φορείς και στα αρχεία, ιδιωτικά και δημόσια.